

UOT 001:331.102.312

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK VƏ SİTATGƏTİRMƏ MƏDƏNİYYƏTİ

^{1,3}Vüqar Sabir oğlu Mustafayev, ^{2,3}Leyla Vüqar qızı İsmaylzadə

¹texnika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

vuqar.mustafayev@mdu.edu.az

²leyla.ismaylzada@mdu.edu.az

³Mingəçevir Dövlət Universiteti

Xülasə: Elmdə akademik dürüstlük məsələsi həmişə aktual olub. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf etdiyi və hər sahədə tətbiqinin sürətlə genişləndiyi müasir dövrdə bu məsələnin aktuallığı daha da artmışdır.

Məqalədə sitatgətirmə mədəniyyətinin mahiyyəti izah edilir, bu sahədə qəbul olunmuş ümumi qaydalar nəzərdən keçirilir, sitatgətirmənin növləri araşdırılır, bütün səviyyələrdə akademik dürüstlüyə, o cümlədən sitatgətirmə qaydalarına riayət olunmasının vacibliyi əsaslandırılır.

Açar sözlər: akademik dürüstlük, sitatgətirmə, plagiat, əsər, istinad, mənbə

Giriş

Akademik dürüstlük və bundan irəli gələn məsələlər elmi-tədqiqat işləri ilə məşğul olanlar üçün diqqətdə saxlanılmalı olan vacib məsələdir. Bu gün informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sürətlə inkişaf edir və tədqiqatçılar bu texnologiyaların yaratdığı imkanlardan geniş şəkildə istifadə edirlər. Müxtəlif elm sahələrinə aid informasiyanı əldə etmək, elmi jurnallarda, konfrans və simpozium materiallarında və s. elmtutumlu tədbirlərdə və nəşrlərdə yer alan materiallarla tanış olmaq və onlardan bəhrələnmək üçün kompüter arxasına keçib internet resurslara baş vurmaq kifayətdir. Şübhəsiz ki, bu materiallardan tədqiqat işlərində istifadə olunması, onlara istinadlar edilməsi, sitatlar gətirilməsi nəinki normaldır, hətta zəruridir və bəzi hallarda qaçılmazdır. Buna görə də elmi əsərlərdə akademik dürüstlük və ondan bilavasitə irəli gələn sitatgətirmə mədəniyyəti ilə bağlı məsələnin aktuallığı bu gün daha da artmışdır.

Məlumdur ki, akademik dürüstlüyün əsas şərtlərindən biri, bəlkə də birincisi – növbədən və həcmindən asılı olmayaraq, istənilən elmi əsərin orijinalıq səviyyəsi ilə bağlıdır. Bu, birbaşa plagiata aidiyyət məsələsini ehtiva edir.

“Elm haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda plagiat, daha konkret desək, “elmi plagiat – müəllifini, götürülmə mənbəyini göstərmədən başqasının əsərlərini, elmi kəşf və ixtirasını, səmərələşdirici təklifini, innovasiya məhsulunu tam və ya qismən mənimsəmək, yaxud özünün kimi təqdim etmək” [2] kimi müəyyən edilmişdir. (“Plagiat” – latınca “*plagium*” sözündən olub, “*oğurlamaq*” mənasını verir [3].)

Plagiat məsələsində bəzən tədqiqatçılar arasında böyük mübahisələrə səbəb olan həssas məqam dərc olunmuş əsərlərdən sitatgətirmə qaydaları ilə əlaqədardır.

Azərbaycan dilində bu anlayış üçün bəzən ərəb mənşəli “*iqtibas*” sözündən istifadə edirlər. Lakin praktikada latın mənşəli “*sitat*” sözü (latınca “*cito*” sözü “*çağırırım*”, “*gətirirəm*” mənasını verir [1]) daha geniş tətbiq olunur. Biz də “*sitat*” sözündən istifadəyə üstünlük verdik.

Sitatgətirmə dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- müəllifin mətnindən hər hansı fraqmentin götürülməsi;
- düsturların, şəkillərin, sxemlərin, qrafiklərin, diaqramların, cədvəllərin və digər elementlərin götürülməsi;
- mətnin fraqmentinin qeyri-hərfi mənada, tərcümə etməklə və ya ifadə tərzini dəyişməklə yazılması;
- əsərin mətnində digər nəşrlərin tərkibinin təhlil edilməsi;
- “Sitatgətirmə elmi biliklərin üsulu və əsası kimi nəzərdən keçirilə bilən və mətn səviyyəsində həyata keçirilə bilən” [5].

“Əslində, digər müəlliflərin işlərindən sitat gətirmək akademik yazının əsas şərtlərindən biridir, çünki bu, sizin mövzu ilə əlaqədar ədəbiyyatı oxuduğunuzu, ideyaları anladığınızı, bu ideyalar və digər müxtəlif perspektivlərdən öz yazı işinizdə istifadə etdiyinizi göstərir” [1].

Sitatgətirmənin ən mühüm qaydası istifadə edilmiş ədəbiyyatdakı konkret mənbəyə istinad göstərməklə “müşaiyə” edilməsidir. Belə istinadın olmaması plagiat hesab edilir.

İstinadın düzgün tərtib olunması üçün aşağıdakılar zəruridir:

- mənbənin mətni sözbəsöz köçürülərkən mütləq dırnaq işarələrinin qoyulması, əks halda sitat plagiata çevriləcək;

- sitatın mətninin tam olması. Mətnin ixtiyari şəkildə qısaldılması yolverilməzdir;
- müəllifə istinad edilərkən onun soyadı və inisiallarının qeyd edilməsi;
- abzası sitatla, müəllifin soyadı və adı ilə başlamaq məqsədəuyğun deyil;
- əsərdə bütün istinadlar vahid stildə tərtib edilməlidir.

Elmi əsərlərdə sitatgətirmənin **parafraz** adlanan növü geniş yayılmışdır. Parafraz dedikdə sitatın müəllifin öz sözləri ilə nəql edilməsi (yazılması) başa düşülür. Bu halda məzmunun saxlanılması da, müəllifə istinad edilməsi də mütləq şərtidir. Parafrazdan istifadə etmək aşağıdakı hallarda məqsədəuyğundur:

- bir neçə mənbəyə istinad edildikdə ümumiləşmiş informasiyanı təqdim etdikdə;
- iri həcmli nəzəri konsepsiyanı qısa şəkildə ifadə etdikdə;
- birbaşa xatırlatma üçün məqbul olmayan iri həcmli sitatlar olduqda.

Sitatın dəyişdirilməsinə yalnız xüsusi hallarda icazə verilir. Adətən, bu, arzuolunmazdır, lakin elə hallar var ki, sitatda müəllif dəyişikliklərinin edilməsinə icazə verilir, məsələn:

- qısaldılmış sözləri tam sözlərə çevirib açıdıqda. Bu halda sözün əlavə edilmiş hissəsini kvadrat mötərizəyə almaq lazımdır;

- sitatdakı sözün **qrammatik** halını (məsələn, ismin halını) dəyişdikdə. Dəyişmə yalnız o halda yolveriləndir ki, sitat ifadənin daxil olduğu sintaksis sıraya tabedir;

- sənədin mətnində çap səhvlərini və ya qrammatik səhvləri işarə etdikdə. Səhv düzəldilmir, ya kvadrat mötərizədə lakin düzgün yazılmış söz yazılır, ya da adi mötərizədə sual işarəsi (?) qoyulur.

Mətnə sitatgətirmənin xüsusi variantları var ki, bu variantlardan xüsusi hallarda istifadə olunur. Belə variantlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- ikinci mənbələrdən sitatgətirmələr;
- xarici müəlliflərin və terminlərin yada salınması;
- özündən sitatgətirmələr;
- qanunvericilik aktlarından sitatgətirmələr.

İkinci mənbələrdən sitatgətirmələr yalnız tədqiqatın mövzusu və problematikası ilə tanışlıq mərhələsində, həmçinin əsərin konseptual aparatını müəyyən etmək üçün mümkündür. Bu cür istifadə olunan bütün sitatlar mütləq birinci mənbə üzrə diqqətlə yoxlanılmalıdır. Həmçinin əmin olmaq lazımdır ki, ikinci mənbədə səhvlər buraxılmayıb. İkinci mənbələrdən sitatgətirmələr aşağıdakı hallarda mümkündür:

- ilkin mənbə itirilib və ya əlçətməzdir (məsələn, qapalı arxivdə və ya kitabxanalarda xüsusi fond da yerləşir);

- ilkin mənbə tərcümə üçün çətin dildə yazılıb;

- sitatın mətni müəllifin sözlərinin səs yazısından və ya digər şəxslərin xatirələrindən məlumdur;

- sitat, müəllifin fikirlərinin gedişatını təsvir etmək və ya əsaslandırmaq üçün gətirilir.

Xarici müəlliflərin soyadını xatırlatdıqda, həmçinin **xarici mənbələrdən sitat gətirdikdə** mənbənin mətni orijinalın dilində deyil, elmi əsərin dilində (məsələn, Azərbaycan dilində) verilir. Tərcümənin dürüstlüyü şübhə doğurursa, parafrazdan istifadə etmək olar. Belə halda əgər müəllif Azərbaycan elm aləmində geniş şəkildə tanınmırsa (məşhur deyilsə), əlavə olaraq, mötərizədə onun orijinal soyadını və inisiallarını yazmaq lazımdır [6].

Öz-özündən sitatgətirmə elmi işlərdə tez-tez rast gəlinən haldır. Müəllifin əvvəllər dərc olunmuş tədqiqat işləri sitatın mənbəyi ola bilər. Sitatgətirmənin belə növü informasiyanı təkrarlamaqdan və özünü plagiatdan “qorunmaq”a imkan verəcək, həmçinin maraqlı oxucunu əvvəlki və əlaqədar əsərlərə yönləndirməyə kömək edəcək. Özündən gətirilən sitatlar da sitatgətirmənin bütün qaydaları üzrə tərtib edilməlidir. Diqqətdə saxlamaq lazımdır ki, öz əsərlərindən sitatgətirmələr yerində işlədilməklə və əsaslandırılmış olmaqla elmi əsəri tamamlamalı və onun vəzifələrinə xidmət etməlidir.

Qanunverici aktlardan sitatgətirmələr ciddi şəkildə ilkin mənbələrə istinadla olmalıdır, belə ki, nəzərə alınmalıdır ki, bütün qanuni və analoji aktlar ictimai xarakterli olub, hamı üçün əlçatan informasiyadır. Burada ikinci mənbədən sitatgətirmə yersiz və tamamilə əsassız görünəcək. Əmin olmaq lazımdır ki, qanunun qüvvədə olan redaksiyasından istifadə edilir və qanun qüvvəyə minmişdir.

Sitatgətirmə qaydalarının lakonik və birmənalı olmasına baxmayaraq, praktikada elmi əsərlərin müəllifləri vaxtaşırı, əsasən, aşağıdakı xarakterik səhvlərə yol verirlər:

- istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısında istinadın olmaması;

- populyar nəşrlərə və ya elmi kvalifikasiyası yüksək olmayan müəlliflərə istinadlar. Müəlliflərin kvalifikasiyasını yoxlayarkən istinad edilən əsərin yazılış stilinə, müəllif və əsərin özü haqqında əldə edilmiş informasiyaya əsaslanmaq lazımdır. Əgər müəllifin kvalifikasiyası barəsində müəyyən şübhələr varsa, onun əsərindən sitat gətirməmək daha məqsəduyğundur;

- qrafiki materialları yerləşdirərkən istinadın verilməməsi. Müəllif əsərində digər müəllifin qrafik materiallarından (məsələn, şəkillərdən, sxemlərdən, qrafiklərdən, diaqramlardan), habelə cədvəllərindən istifadə edərsə, mütləq mənbəyinə istinad göstərməlidir. Mənbəyə istinadsız bu cür informasiyanın verilməsi müəlliflik hüquqlarının pozulması deməkdir;

- mətnin sözbəsöz tam köçürülməsi və sitatların “növbə” üzrə düzülməsi. İzhar və ya nəql tərzinin “canlı” xarakterini saxlamaq üçün sitatlardan məqsədyönlü şəkildə, düşünülmüş hədlər daxilində istifadə etmək, həmçinin sitatgətirmənin formasını variasiya etmək, məsələn parafrazdan istifadə etmək lazımdır;

- ikinci mənbələrdən sitatgətirmələr qaydasının pozulması. Müəlliflər əksər hallarda informasiyadan elə istifadə edirlər ki, sanki bu sitatı ilkin mənbədə özləri tapıblar və yaxud sanki bu sitat ikinci mənbənin müəllifinə mənsubdur;

- xarici müəlliflərdən sitat gətirərkən buraxılan səhvlər. Müəllifin soyadının səhv tərcüməsi, adın və soyadın orijinal yazılışının olmaması, mənbədən sərbəst istifadə edərkən parafrazda buraxılan səhvlər. Nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, ədəbiyyat siyahısında sitatların mənbələrinin adları orijinal dildə olduğu kimi götürülməlidir;

- yoxlanılmamış müəllifdən gətirilən, habelə tərkibində bayağı və ya səhv müddəalar olan sitatlardan istifadə edilməsi;

- informasiya mənbəyinə istinadın olmaması və dırnaq işarələrinin qoyulmaması [6].

Onu da qeyd etmək ki, bəzən istinad olunan mənbə səlahiyyətli olub, dürüstüü heç bir şübhə doğurmasa da, yazının müəllifi olmur. Yazının müəllifi olmadıqda, mətn istinadınız olaraq, hər bir sözün ilk hərfini böyük hərflə yazmaqla, yazının başlığında iki və ya üç sözdən istifadə edilməlidir. Əgər başlıq məqaləyə, kitabın fəslinə və yaxud internet səhifəsinə istinad edərsə, başlıq dırnaq işarələri içində yazılmalıdır. Əgər başlıq kitaba, broşüraya, jurnala və yaxud hesabatı istinad edərsə, başlığı əyri xətlərlə yazmaq lazımdır. Məsələn:

- iqlim dəyişikliyi üzrə (“İqlim və Hava”, 1997);

- Akademik Yazı Üzrə Bələdçi (2014).

Anonim müəlliflər “Anonim” yazılmalı, vergül və tarix qoymaqla verilməlidir:

- iqlim dəyişikliyi üzrə (Anonim, 2008) [1].

Nəticə

Akademik dürüstlüyə və onun ayrılmaz və həssas tərkib hissəsi olan sitatgətirmə mədəniyyətinə, şübhəsiz ki, bütün alimlər, doktorant və dissertantlar, o cümlədən gənc tədqiqatçıların hamısı yiyələnməli, sitatgətirmə qaydalarına sahəsindən və həcmindən asılı

olmayaraq, bütün elmi əsərlərdə riayət olunmalıdır. Ancaq iş bununla bitmir, akademik dürüstlüyün, o cümlədən, sitatgətirmə mədəniyyətinin (qaydalarının) hələ ali məktəbdən (məruzə, çıxış, sərbəst iş, referat, kurs işi, kurs layihəsi, təqdimat və s. hazırlayarkən) bütün tələbələrə (həm magistratura, həm də bakalavriat səviyyəsində), məsələnin mahiyyətinə daha dərindən nəzər salsaq, hətta orta məktəbdən (inşa yazarkən, referat, çıxış və təqdimat və s. hazırlayarkən) bütün şagirdlərə aşılması vacibdir.

Elmimizin inkişafını istəyiriksə, onun gələcəyini düşünürüksə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 26 yanvar tarixli 998 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası”nda qeyd edildiyi kimi, “yeniyyətlərdə erkən yaşlarında elmə maraq yaradılması üçün orta məktəblərdə “Elm” guşələri yaratmaq...” [4] kimi vəzifələri yerinə yetirmək üçün məqsədyönlü və sistemli şəkildə bir çox tədbirlər həyata keçirməklə bərabər, həm də qeyd olunanlar nəzərdə saxlanılmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Akademik Yazı Üzrə Bələdçi / Layihə rəhbəri S.Məmmədova. – Bakı: Qafqaz Tədqiqat Resurs Mərkəzi (QTRM), – 2014. – 72 s.

2. “Elm haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu [Elektron resurs] / 14 iyun 2016-cı ildə qəbul edilmişdir.

URL: <https://e-qanun.az/framework/33488>

3. Əliquliyev, R. Plagiatlıqla mübarizə yolları / R.Əliquliyev, N.Ağayev, R.Aliquliyev. – Bakı: İnformasiya texnologiyaları, – 2015. – 165 s.

4. 2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası [Elektron resurs] / 26 yanvar 2015-ci ildə təsdiq edilmişdir.

URL: <https://e-qanun.az/framework/29206>

5. Колдашева, Е.А. Цитата и текст: соотношение части и целого // Е.Колдашева. – Омск: Омский научный вестник, – 2012, № 3 (109), с. 104–106.

6. Положение кодекса «Академической честности» в КазНПУ им. Абая / А.А.Сатмурзаев, А.Т.Кулсариева, Х.Н.Жанбеков [и др.] – Алматы: КазНПУ им. Абая – 2019. – 12 с.

ACADEMIC HONESTY AND CULTURE OF CITATION

^{1,2}**V.Mustafayev, ²L.Ismayilzadeh**

¹Doctor of Philosophy in Technics, Associate Professor

²Mingachevir State University

Abstract: *The problem of academic honesty has always been relevant in science. In the modern era, when information and communication technologies are developing and their application is rapidly expanding in all areas, the relevance of this issue has increased even more.*

The article explains the essence of the citation culture, discusses the general rules adopted in this area, considers the types of citation, substantiates the importance of observing academic honesty at all levels, including the citation rules.

Keywords: *academic integrity, citation, plagiarism, work, link, source*

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ЧЕСТНОСТЬ И КУЛЬТУРА ЦИТИРОВАНИЯ

^{1,2}**В.С.Мустафаев, ²Л.В.Исмаилзаде**

¹доктор философии по технике, доцент

²Мингячевирский государственный университет

Резюме: Проблема академической честности всегда была актуальна в науке. В современную эпоху, когда информационно-коммуникационные технологии развиваются и их применение стремительно расширяется во всех сферах, актуальность этого вопроса еще более возросла.

В статье объясняется сущность культуры цитирования, рассматриваются общие правила, принятые в этой области, исследуются виды цитирования, обосновывается важность соблюдения академической честности, в том числе правил цитирования на всех уровнях.

Ключевые слова: академическая честность, цитирование, плагиат, работа, ссылка, источник

Elmi redaktor: fil.f.d., dos. M.İsmayılov

Çara təqdim edən redaktor: t.f.d., dos. N.Zeynalov

Daxil olub: 12.01.2023

Çara qəbul edilib: 19.01.2023